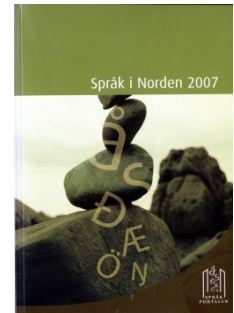

Sprog i Norden

Titel: Farväl till den svenska modellen – eller god dag?
Forfatter: Olle Josephson
Kilde: Sprog i Norden, 2007, s. 111-118
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Forfatterne og Netværket for sprognævnene i Norden

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Farväl till den svenska modellen – eller god dag?

Olle Josephson

I och med omorganiseringen av den svenska språkvården, som numera är samlad under Språkrådet vid Institutet för språk och folkminnen, har språken i Sverige blivit en offentlig angelägenhet. Förankringen i lagar och förordningar har stärkts. Artikelförfattaren ser i denna artikel på omorganiseringen i ett historiskt perspektiv som belyser språkvårdsideologin under 1900-talet.

Den 1 juli 2006 omorganiserades svensk språkvård. Myndigheten Språk- och folkminnesinstitutet förändrades kraftigt i och med att den bytte namn till *Institutet för språk och folkminnen* och fick uppgiften som "central myndighet på språkets område". Till myndigheten fördes sekretariatet för Svenska språknämnden och Sverigefinska språknämnden, liksom ett par medarbetare från Justitiedepartementet som arbetar med klarspråk. Dessa olika grupper bildade tillsammans avdelningen *Språkrådet* inom myndigheten, d.v.s. den avdelning som arbetar med språkvård. Avdelningen tillfördes också resurser för arbete med romani chib och teckenspråk.

Att läsa om organisatoriska förändringar brukar vara måttligt inspirerande. I den här korta artikeln ska jag ändå diskutera omorganiseringen, delvis i ett historiskt perspektiv. Möjligen kan det lära oss något om språkvårdsideologi i Sverige under 1900-talet.

Min utgångspunkt är, som sig bör, nordiskt jämförande. I en artikel i *Språk i Norden* 2002 diskuterar Oddrun Grønvik gemensamma drag i den nordiska modellen för språkvård. Hon lyfter bland annat fram följande punkter, här citerade i förkortat skick:

- Det nordiska språksamarbeidet er organisert ut frå språksamfunn, ikkje ut frå stat.
- Kwart språksamfunn har si språknemnd med oppnemnde representanter frå offentlege organ og private institusjonar.

- Arbeidet i språknemndene og det nordiske språksamarbeidet er heimla i lov og i offentlege vedtak. Det er i hovudsak offetlig finansiert.
- Språkpolitikk, språkvern og nordisk samarbeid om språkspørsmål er eit allment godteke offetleg ansvar.

Karaktäristiken stämmer inte fullt ut på alla nordiska länder, men kärnan är gemensam: varje land har särskilda, offentligt finansierade institutioner för språkvård, och språkvård är en offentlig angelägenhet, öppen för allmän debatt.

Inom denna ram finns sedan säregenheter för varje land. Dansk Sprognævn är i mycket uppbyggd kring arbetet med Retskrivningsordbogen, Språkrådet i Norge präglades till för några år sedan av att man måste förhålla sig till två skriftspråksnormaler, finländsk språkvård finns samlad i ett stort forskningscentrum med stora ordboksavdelningar m.m. Till en del är dessa säregenheter betingade av den specifika språksituationen i varje land, till en del av historiska tillfälligheter.

Ett särdrag för svensk språkvård var fram till den 1 juli 2006 oviljan att låta den vara en statlig angelägenhet fullt ut. De viktigaste språkvårdsorganen har haft en privaträttslig ställning. Svenska språknämnden, liksom Sverigefinska språknämnden, har haft formen av slutna ideella föreningar som lyft stora statsbidrag för att bemanna sina sekretariat. Terminologisentrum TNC, som leder det svenska terminologiarbetet, är ett aktiebolag. Till saken hör också att den kändaste språkvårdsinstitutionen i Sverige, Svenska Akademien, står helt fri från staten.

Betydelsen av denna organisatoriska särart ska inte överdrivas. Det har inte inneburit att Svenska språknämndens arbete varit väsensskilt från de nordiska systerorganisationernas. För den svenska allmänhet som utnyttjat Språknämndens tjänster, har organisationsfrågan varit oväsentlig; flertalet har nog uppfattat Språknämnden som en liten myndighet.

Men det kan ändå vara värt att reflektera över historiska omständigheter och språkpolitiska argument som legat bakom den svenska språkvårdens organisation. Det säger något både om synen på språk och om synen på kulturpolitik i Sverige under 1900-talets andra hälft.

Svenska språknämnden bildades 1944, då under namnet *Nämnden för svensk språkvård*, på initiativ av läroverkslärare i svenska – eller modersmål som ämnet då hette – Föreningen Norden, Svenska Akademien, Radiotjänst och några andra institutioner. (För Språknämndens historia hänvisas en gång för alla till Lindgren, 2007). Ett starkare nordiskt samarbete i språkfrågor och ett närmande mellan de nordiska språken var en viktig drivkraft. Men att nämnden fick sin speciella form bör kanske ändå förklaras av andra faktorer. Jag vill peka på tre stycken, som kännetecknar Sverige vid 1900-talets mitt.

Den första är enspråkigheten. Samiska och tornedalsfinska minoriteter till trots uppfattades Sverige som ett enspråkigt samhälle för sextio år sedan. Det enda språket av gemensamt nationellt intresse var svenskan. Kunskaperna i och användningen av främmande språk var mycket begränsade. Efter striderna kring sekelskiftet 1900 var standardnormen i skrift därtill väl stabiliserad. Det fanns visserligen orosmoment, särskilt folkskolläraernas krav på en vittgående stavningsreform, men några djupare språkstrider, av vare sig norskt eller finländskt slag, hittade man inte det svenska samhället.

Einar Haugen hade ännu inte formulerat sin stadieteori för språkplaneringens olika faser. Men hade han gjort det, skulle säkert alla svenska språkvårdare ha hävdat att man befann sig i det typiska förbättringsstadiet (*elaboration* är Haugens term) där tonvikten ligger vid ord- och grammatikvård (eller "korpusplanering" med ett tämligen misslyckat engelskt översättningslån). I ett sådant skede är det naturligt att överlämna mycket av arbetet till språkvetare och lärare på fältet. Den offentliga debatten blir också ämnesmässigt begränsad; den kommer framför allt att röra språkriktighet. En statlig myndighet som avgör språkpolitiska tvistigheter finns det inte behov av – särskilt inte i ett 1940-talsverige, där statsapparaten ännu var föga utbyggd.

En andra faktor är vad man kan kalla läroverkskulturen. Läroverken, de få universiteten och grupperingar med anknytning till dem – dit kan t.ex. Svenska Akademien räknas – hade ännu en stark och obestridd ställning i svenskt kulturliv. Att vara professor i ett humanistiskt ämne innebar nästan automatiskt en plattform i offentligheten, studentexamen var inträdesbiljett till ledande positioner, och läroverkslärarnas ämnesförening i svenska, Modersmålslärares förening, hade ett inflytande som vida överträffar Svenskläraryöreningens i dag. Läroverkskulturen var central för den skrivna standardnormen, med studentskrivningarna i modersmål (d.v.s. svenska) som ett slags yttersta måttstock. *Riktig svenska* av Erik Wellander, professor inte i svenska utan i tyska, kom med sin första upplaga 1939 och kunde fungera som en kodifiering av denna norm. De som i större utsträckning hade skriften som redskap i sitt yrkesliv – och det var ganska få i industrisamhället – var i de flesta fall präglade av läroverkskulturen.

Det fanns dock en motvikt, en tredje faktor, nämligen folkrörelse- och folkbildningskulturen. Genom folkhögskolor, studiecirklar, föreningsliv och facklig och politisk verksamhet kunde andra och bredare grupper ta skriften och ett offentligt språk i bruk. Också dessa miljöer erbjöd vägar till inflytelserika positioner inom politiken, stora organisationer, pressen och folkrörelseföretag. Årtiondena omkring 1950 innebär nog en höjdpunkt för folkrörelsekulturens makt och självkänsla. Förhållandet till läroverkskulturen var sällan antagonistiskt; snarare

såg man varandra som kompletterande. Det är typiskt att när tv infördes i Sverige i mitten av 1950-talet stod folkrörelserna för 40 procent av ägandet, medan de ledande programtjänstemännen oftast var akademiker och rekryterades från läroverkskulturen.

Gemensamt för båda miljöerna var en viss misstänksamhet mot statlig styrning. Inom läroverkskulturen hade man höga tankar om den egna lärdomen och kunde falla tillbaka på universitetens självständighetstraditioner. Folkrörelsekulturen byggde på en tradition av självstyrelse, tillit till eget bildningsarbete och inre demokrati. Man kan dock inte tala om någon statsfientlighet; snarare kunde staten betraktas som en samarbetspartner på jämställd fot av båda grupperna.

Nämnden för svensk språkvård kan därför till sin organisationsform följdriktigt beskrivas som ett slags allians mellan läroverkskulturen och folkrörelsekulturen, med den förra som dominerande part. Det var alldeles tillräckligt för uppgiften. Det gav god förankring i de skikt som bar upp standardspråket och goda kanaler till dem man ville nå.

Nästa expansionsperiod för svensk språkvård infaller på 1970-talet. Tiden är då en annan. Enspråkigheten är inte längre lika självklar i och med den omfattande invandringen sedan 1960-talet, med finnar som den största enskilda språkgruppen. Både läroverkskulturen och folkrörelsekulturen har försvagats, inte minst därför att utbildningssektorn, från förskola till universitet, vuxit sig stark. Massmedierna har en betydligt starkare position. Det utpräglade industrisamhället är på väg bort, medan den offentliga sektorn sysselsätter allt flera – det innebär också att fler yrkesverksamma använder skriften i sitt arbete.

Man kunde förvänta sig att resultatet blivit en utbyggd, statlig språkvård. En motsvarande myndighetsexpansion ägde rum inom många andra områden. Men det blev inte så. Nämnden för svensk språkvård bytte visserligen namn till Svenska språknämnden 1974 och fick säkrare garantier för ett årligt statsbidrag och någon tjänst till. Men den behöll i grunden sin gamla organisationsform. En särskild liten språknämnd för finskan i Sverige, Sverigefinska språknämnden, bildades 1975 enligt samma modell som Svenska språknämnden – för övriga invandrar- eller minoritetsspråk byggdes inga institutioner. Det snabbt accelererande arbetet med myndigheternas språkvård, klarspråksarbetet, organiserades inom ramen för olika myndigheter, med stöd av Regeringskansliet men utan att något riktigt stabilt centrum upprättades.

Att man behöll den gamla organisationsformen 1974 motiverades med att det helt enkelt blev billigare. Det rör sig dock om så små utgifter för statskassan att det troligen också fanns ideologiska skäl. Huvudvikten låg fortfarande vid ord- och grammatikvård; också Sverigefinska språknämndens uppgifter var i huvudsak

av den arten. Det ansågs lämpligt att markera att vad som ska stå i ordböcker och rekommendationer i språkriktighetsfrågor inte ytterst var en uppgift för regeringsmakten. Det var en fråga att lösa i samverkan mellan experter och den ganska breda grupp av allmänheten som kunde kallas kvalificerade språkbrukare. (Tanken känns igen framför allt från brittisk och amerikansk språkvårdstradition.) Det innebar faktiskt också en markering att mer utpräglat språkpolitiska frågor inte var av den vikt att de krävde en särskild myndighet. Men det tänkte man inte på 1974 – ordet *språkpolitik* fanns knappast. Den specifikt svenska språkvårdsmodellen av 1974 års märke skulle alltså kunna sammanfattas i två satser: standardnormen är inte i första hand statsmakternas angelägenhet, och språkpolitik behövs inte. Denna modell innebär också att språklagstiftningen blir begränsad: ingen rättskrivningsordbokslag som i Danmark, inget grundlagsfäst nationalspråk som i Finland.

Det måste sägas att denna hållning var långtifrån konsekvent.Handledningar och anvisningar för myndighetsspråket, som blev allt vanligare, var just en statlig angelägenhet. Den språkpolitiska debatten om invandrarspråkens ställning var tidvis intensiv under 1970- och 80-talet.

Men modellen övergavs alltså inte förrän 2006. Det var resultatet av en lång politisk process – präglad av svensk grundlighet och långsamhet, brukar man säga i de nordiska grannländerna. Den kan dateras åtminstone från 1998 då Svenska språknämnden, på kulturministerns uppdrag, lade fram ett handlingsprogram för svenska språket, och den fortsatte med det genomarbetade betänkandet *Mål i mun* (SOU2002:27) 2002, regeringspropositionen *Bästa språket* i september 2005 och riksdagens beslut om en svensk språkpolitik den 7 december samma år.

På ett allmänt plan är det viktigaste i riksdagsbeslutet de fyra övergripande mål för svensk språkpolitik som slås fast:

- Svenska språket ska vara huvudspråk i Sverige.
- Svenska ska vara ett komplett och samhällsbärande språk.
- Den offentliga svenskan ska vara vårdad, enkel och begriplig.
- Alla ska ha rätt till språk: att utveckla och tillägna sig svenska språket, att utveckla och bruka det egna modersmålet och nationella minoritetsspråket och att få möjlighet att lära sig främmande språk.

Därmed har alltså språkpolitiken erkänts som en ofrånkomlig del av det svenska samhället. Orsakerna är inte svåra att urskilja: informationstekniken, EU-medlemskapet, det internationaliserade arbetslivet, de många nya modersmålen i Sverige,

engelskans allt starkare ställning – kort sagt det som brukar sammanfattas i slagordet globalisering.

Viktigast är att Sverige inte längre låter sig förstås som enspråkigt, även om svenska är det gemensamma huvudspråket för alla som bor i Sverige. Engelska har snarast blivit ett slags andraspråk. Sverige ratificerade 1999 Europarådskonventionen för fem inhemska minoritetsspråk (samiska, finska, meänkieli, romani chib och jiddisch). Därtill finns ytterligare kanske 150 modersmål i landet, med arabiska, spanska, persiska och språk från det forna Jugoslavien som de största. Kanske närmare tio procent av svenskarna har annat modersmål än svenska. I likhet med språkvården i nästan alla Europas stater står svensk språkvård inför en grundläggande flerspråkighetsfråga: hur skapa ett språksamhälle där nationalspråk, den internationella engelskan och de olika modersmålen har rimligt utrymme och inte används så att de vidgar kunskapsklyftor och sociala klyftor?

I ett sådant läge kan inte språkvård längre bara handla om ord- och grammatikvård. Också språkvalsplanering (ett begrepp som svarar rätt väl mot engelskans *status planning*) blir en viktig uppgift. Exempelvis arbetar i dag allt fler svenska universitet och högskolor med att utarbeta en långsiktig språkstrategi, framför allt för att avväga förhållandet mellan svenska och engelska. I det arbetet kan de behöva bistånd av språkvetare och språkvårdare.

Det är också tydligt att det nya läget kräver mer av språklagstiftning. Minoritetsspråkslagar finns alltså redan. Riksdagsbeslutet hösten 2005 innebar inte något beslut om språklag, men senare har den svenska regeringen utsett en utredning i frågan, och allt talar för att riksdagen våren 2008 beslutar om en lag om svenskan som Sveriges huvudspråk.

Återvänder man till Grønviks fyra punkter ser man att de två senare passar bättre in på svenska förhållanden än tidigare. Språket har än mer blivit en offentlig angelägenhet, och förankringen i lagar och förordningar stärks. Det går alltså att säga farväl till den specifikt svenska modellen.

Men ser man till de två första punkterna kan man möjligen säga god dag till nya svenska säregenheter. Det stämmer inte riktigt med svenska förhållanden att "kvart språksamfund har si språknemnd". Den samiska språkvården är visserligen organiserad inom ramen för Sametinget. Men de fyra andra minoritetsspråken är så att säga inlemmade i Institutet för språk och folkminnen och Språkrådet; språkvårdare i finska och romani chib är direkt knutna till Språkrådet, språkvårdare i meänkieli till Institutets Umeåavdelning. Det inrättas visserligen en särskild referensgrupp för varje minoritetsspråk, men någon egen språknämnd är det inte fråga om. Minoritetsspråken bildar inte ens egna avdelningar inom myndigheten. Bakom denna organisering utifrån stat, inte utifrån språksamfund, ligger uppfatt-

ningen att det är nödvändigt med ett helhetsgrepp om språksituationen i Sverige för att balansera olika språk. Små självständiga organisationer för varje språk, vilka var och en slåss för sin egen framgång och inget annat, skulle på sikt bara gynna den starkaste. Det är orimligt att tänka sig att mycket små modersmål i Sverige i längden skulle kunna hävda sig bara genom egna organisationer – troligen skulle det snarare bidra till deras isolering i språksamhället. Institutet för språk och folkminnen har också enligt sin instruktion som en av sina uppgifter att ”samla kunskap om och följa användningen av samtliga språk i Sverige”, d.v.s. samtliga ca 150 modersmål.

Det finns numera en ganska rik internationell litteratur i det som brukar kallas *language policy* – en adekvat svensk översättning är nog *språkvård och språkpolitik*. I sådan litteratur diskuteras utförligt lagar, ideologier och praxis (t.ex. Spolsky 2004, Mar-Molinero & Stevenson, 2006, Ricento, 2006). Däremot är det ovanligt att rent institutionella förhållanden för språkvård och språkplanering fokuseras och problematiseras. Det är inte konstigt; ämnet är som sagt en smula tråkigt. Men det är inte oviktigt. Institutionella förhållanden avspeglar rådande språkvårdsideologi och bestämmer också mycket av språkvårdens handlingsutrymme. Jag tror till exempel att den språkvårdens organisationshistoria bjuder en viktig lärdom: en förutsättning för framgångsrik språkvård i globaliseringens tidevarv är en stark språkvårdsinstitution på nationell nivå.

Litteratur

- Grønvik, Oddrun, 2002: Det nordiske språksamarbeidet – eit mønster til etterlikning? I: *Språk i Norden 2002*. Novus forlag, Oslo. S. 23–46.
- Haugen, Einar, 1987: *Blessings of Babel. Bilingualism and language planning*. Mouton de Gruyter.
- Lindgren, Birgitta, red., 2007: *Nämnd, inte glömd. Historik över Nämnden för svensk språkvård och Svenska språknämnden 1944–2006*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 95.) Stockholm.
- Mar-Molinero, Clare & Stevenson, Patrick, 2006: *Language ideologies, policies and practices*. Palgrave. Macmillan.
- Ricento, Thomas, red., 2006: *An introduction to language policy. Theory and Method*. Blackwell.
- Spolsky, Bernhard, 2004: *Language policy*. Cambridge University Press.

Summary

The institutions of Swedish language planning and language policy activities were reorganised in 2006. The former Svenska språknämnden (Swedish Language Council), Sverigefinska språknämnden (The Finnish Language Council in Sweden), and experts in plain language from the Swedish Ministry of Justice, were united in a new institution, Språkrådet (Language Council of Sweden), which, in turn, formed a department of Institutet för språk och folkminnen (Institute for Language and Folklore): the new central public authority for language. In this article, the reorganisation is discussed from a historical and ideological perspective.

The roots of the organisational forms of Swedish language planning are found in Sweden in the mid-20th century. At that time, Sweden was a seemingly monolingual society, where the written standard norm was managed, monitored and mediated by an elite culture of university professors and teachers of secondary grammar schools on the one hand, and by strong adult educational and popular movements on the other. The increase in the number of welfare state authorities in the 1960s and 70s influenced the organisation of Swedish language planning only to a limited extent. The emergence of a multilingual society in a globalised context forced new organisational forms. A conclusion drawn in the article is that globalisation requires strong national institutions in the sectors of culture and education, to promote linguistic equality and linguistic rights.